

PROBLÉM ĽUDSKÉHO KONANIA

EMIL VIŠŇOVSKÝ, Kabinet sociálnej a biologickej komunikácie SAV, Bratislava

V čom spočíva „problém konania“ a z čoho tento problém vyplýva? Aké filozofické otázky sa vynárajú v súvislosti s ľudským konaním? Zdá sa, že ide o problém, ktorý možno na jednej strane práve tak dobre „zfilozofičiť“ ako na druhej strane „spraktizovať“. Na jednom póle sa totiž stretávame s metafyzickými (ontologickými) otázkami, na druhom póle s etickými otázkami. Pokúsime sa najprv celkom zbežne „nahmatať“ oba póly (a snáď aj kontinuum) nášho problému.

Bytie nie je statické, je dynamické. Bytie sa deje, bytie je dianie.¹ Teda všetko, čo existuje, všetky entity, telesá a bytosti sú schopné pôsobenia, či už z vlastného, vnútorného popudu, alebo na základe nejakého vonkajšieho podnetu. Toto pôsobenie je formou ich pohybu a uvádza ich do vzťahov (vzájomného pôsobenia) s okolím. V našom prirodzenom jazyku hovoríme, že „niečo sa deje“ alebo „niekto niečo robí“.

Formou diania je tiež **ľudské konanie**. Teda ani my, ako ľudské bytosti, nie sme výnimkou z tohto dynamického spôsobu existencie všetkého bytia. Rozdiel medzi nami a ostatnými entitami je však v samotnom spôsobe tohto bytia, pohybu a pôsobenia: naše ľudské pôsobenie je popri spontánnom tiež *vedomé a zámerné*, ktoré nazývame **konaním**. Ďalší rozdiel je v tom, že ľudia robia určité veci aj na základe sociálnych faktorov (noriem, štandardov), napr. z pocitu morálnej zodpovednosti alebo povinnosti, zatiaľ čo pohyb ostatných entít prebieha podľa imanentných prírodných zákonitostí.

Naše ľudské bytie je tak dianím, ktoré má duálnu povahu, a to vo viacerých významoch.² Náš každodenný ľudský život je napríklad dianím, ktoré sa skladá z udalostí dvojakeho druhu: **príhod**, ktoré sa nám stanú, resp. nás postihnú, a našich vlastných **činov**.³

Toto **rozlíšenie diania (udalostí) na príhody a činy** má pre nás ako vedomé bytosti zvláštny význam. Nehoda, tragédia na jednej strane a šťastie či úspech na strane druhej, to sú veci, ktoré sa nám stávajú, ktoré sa nám môžu prihodiť, ale môžu byť práve tak výsledkom

¹ N. Hartmann napísal: „Že bytie znamená protiklad pohybu a diania, je starý omyl. Tento protiklad fixovali kedysi v začiatkoch filozofie eleati... Dianie nie je protikladom bytia, ale iba istým spôsobom ako byť... Hybnosť a dianie sú tie všeobecné spôsoby bytia reálneho bez ohľadu na to, či ide o veci, živočíchy alebo ľudí“ ([1], 70). V poňatí Bergsona i ďalších (Whitehead, Popper) je bytie tvorivé.

² Jeden z rozmerov tejto duality vystíhol F. Novosád takto: „V ľudskej činnosti sú kauzálne procesy začleňované do teleologických radov a teleologické súvislosti sa začleňujú do kauzálnych procesov“ ([2], 20).

³ J. Piaček pri rozličných priležitostiach upozorňoval, že spôsobiť zlo je jednoduchšie, kým robiť dobro je ťažšie, náročnejšie. Podľa nášho názoru tým vyjadril určitú súvislosť medzi zlom a príhodami na jednej strane a dobrom a naším konaním na druhej strane.

nášho vlastného konania.⁴ Problémom pre nás je, ako sa postaviť k tým príhodám, ktoré sa nám stávajú bez nášho vlastného pričinenia či rozhodnutia, bez našej vôle a želania. (V našom prostredí, zdá sa, prevláda práve tento „udalostný“ – „stalo sa mi“ -, nie „zodpovednostný“ spôsob uvažovania a vyjadrovania o ľudskom konaní.) Na druhej strane, čo robiť, keď to, čo by sme veľmi chceli a čo sa snažíme dosiahnuť zo všetkých síl, sa nám akosi nedarí a nechápeme ani celkom dobre prečo? Máme nesporne schopnosť privodiť si mnohé veci, či už dobré, alebo zlé, vlastným konaním, ale aká je skutočná moc a účinnosť nášho konania? Snaženie neraz predchádza konanie, ktoré je jeho výrazom, ale aký efekt i zmysel má naše snaženie na tomto svete? Iný problém je v tom, že aj vtedy, keď konáme, sa čosi deje – a môžeme konať s najlepším úmyslom, i tak sa môže udiť čosi, čo nechceme (robit som X, a stalo sa mi Y).

Existuje množstvo síl, ktoré zasahujú do života a správania človeka, práve tak, ako môže existovať viacero dôvodov, prečo človek koná práve tak, a nie inak. Pre mnohých je celý problém človeka a jeho konania veľmi jednoduchý: človek si môže myslieť, čo chce, no pokiaľ ide o konanie – koná vždy tak, ako sa mu to hodí, ako je to preňho najjednoduchšie a najvýhodnejšie. Vec je však v tom – a to nás zaujíma predovšetkým -, aký je aj v takomto prípade vzťah **medzi mysľou a konaním**.

Ak reflektujeme ľudský život, nutne sa dostávame – popri inom – k otázke „Ako žiť?“. Vedieť, ako žiť, znamená vedieť, čo robiť a ako konať. Banálne, pravda, až pubertálne otázky? Kto ich však vyriešil? Nietzsche napr. svojím typickým spôsobom poznamenáva: „Čím je vlastne to, čo činím? A čo chcem práve ja dosiahnuť?“, ([4], 18). Alebo na inom mieste: „Vôbec neviem, čo robím! A už vôbec neviem, čo robiť mám!“ ([4], 14). Naproti tomu Hegel, ktorý akoby bol mal vo všetkom jasno, napísal: „... veľkí muži chceli to, čo vykonali, a vykonali to, čo chceli“ ([5], 191).

Za kľúč k odpovediam na otázky tohto druhu, a teda k šťastnému životu, sa už od antiky v západnej kultúre považovalo poznanie, a najmä sebazpoznanie (**Gnóthi seauton!**). Radikálni skeptici sa však dostávali často za hranice tejto požiadavky: poznanie samo nestačí a aj v prípade, že by stačilo, nie sme schopní ho dosiahnuť. K tomu, aby človek žil šťastne, je potrebná tiež vôľa (chcenie) a emócie, pretože aj keby poznal pravdu, nebude vždy konať podľa nej, ako to kedysi predpokladal Sokrates. V človeku sú totiž sily, ktoré ho odvádzajú od tejto „cesty poznania a pravdy“. Napokon, tento sokratovský predpoklad akoby zabúdal na to, že človek môže dospieť k názoru, že to, čo je preňho najlepšie, je v rozpore s jeho rozumom či poznaním...

A tak, ak už človek niečo vykonal, čo máme hodnotiť a súdiť: jeho činy, alebo jeho úmysly a motívy? Známy a rozšírený je názor, že „hriešne úmysly“ sú dôležitejšie než skutky (*actus non facit reum nisi mens sit rea*, ako hovorí staré pravidlo právnickej praxe).

Každý z nás hrá vo svojom živote – a realizuje svojím konaním – určitú rolu, otázkou je len, či sme sami autormi tejto roly, alebo nám ju niekto predpísal, prípadne nebudaj vnútil, a či vôbec o tom niečo vieme.

⁴ Každý pozná výrok „Šliapať si po vlastnom šťastí“ – to neraz robíme, i keď si myslíme, že sa nám to skôr „stáva“. Prečo to teda robíme a prečo si nahovárame pravý opak, totiž, že sme si to nezavinili sami, ale niekto iný alebo nejaké „okolnosti“? Alebo tu pôsobil nejaký „osud“? Takže – akú silu a aký význam má potom naše konanie, čo ním zmôžeme? Napr. Marcus Aurelius, filozof, ktorý sa „riadením osudu“ ocitol na „tróne“, napísal: „Nech sa ti prihodí čokoľvek, bolo ti to od večnosti predurčené, spleť príčin spriadla už od večnosti tvoje bytie s touto príhodou“ ([3], 130).

Konanie vnáša zmenu do nášho sveta, hoci je možné tiež konanie proti zmenám, prípadne „vedomé nekonanie“. Mnohé je v našom ľudskom svete tak, ako je, preto, že ľudia konajú tak, ako konajú. Prečo však konajú práve tak, a nie inak – to sa musíme pokúsiť vysvetliť a objasniť.

Sme teda konajúce bytosti a nemôžeme nekonať. No na **základe** čoho vlastne konáme? Má naše ľudské konanie nejaké základy, o ktoré sa môžeme opierať? Aké pevné a nesporné sú tieto základy? A do akej miery sú tieto základy „správne“ (napr. v zmysle epistemologickej pravdivosti i etického dobra)? Môžeme konať na základe nášho poznania, rozumu, vedy? Alebo len na základe skúsenosti a tradície? Ak toto nestačí, potrebujeme ako základ pre naše konanie aj čosi iracionálne alebo intuitívne, potrebujeme vieru a presvedčenie? Alebo na základe čoho **máme** konať? Na základe politickej ideológie? Na základe tzv. svetonázoru? Alebo konáme a máme konať iba na základe momentálnej situácie, reagovať impulzívne, na základe emócií a pocitov?

Význam riešenia tohto problému vidíme v nasledovnom. Naše konanie má rozmanité dôsledky a pôsobí ako príčina alebo hybná sila zmien a vývoja v našom svete. Ale to, aký smer, zmysel i dôsledky má toto konanie, závisí podľa nášho názoru práve od toho, z čoho v ňom vychádzame, čo je jeho základom, o ktorý sa opierame. **Vždy** totiž konáme na základe niečoho, či si to uvedomujeme, alebo nie.

Človek nie je len činná bytosť – jeho činnosť je zvláštna. Človek svoju činnosť vedome projektuje. Človek svoju činnosť nielen koná, ale si ju aj uvedomuje, reflektuje. Človek svoju činnosť robí svojím predmetom (Marx, Plessner). V každej z týchto téz sa skrýva príležitosť pre filozofické skúmanie.

V súvislosti s ľudským konaním teda možno klásť celý rad otázok. Okrem tých, ktoré sme načrtli vyššie, je to najmä základná konceptuálna otázka – čo je konanie? S ňou súvisia ďalšie: ako je vôbec možné naše konanie a ako ho môžeme pochopiť, vysvetliť? Čo je čin? Aká je súvislosť ľudských činov? Aká je ich logika a zmysel? Aká je štruktúra konania? Čo môže človek svojím konaním dosiahnuť? Aké je miesto konania v živote ľudí?

Naznačili sme už, že filozofické uvažovanie o človeku, jeho živote a svete sa sotva môže vyhnúť problematike ľudského konania a činu. Ľudská existencia sa často opisuje a charakterizuje pomocou termínov ako činnosť, správanie, konanie.⁵ Táto problematika sama osebe je dostatočne filozoficky interesantná i relevantná, pretože sa prelína s takými klasickými a „večnými“ filozofickými témami, ako sú **sloboda, determinizmus a kauzalita, racionalita a iracionalita,**

⁵ Náš život prebieha v dvoch modalitách – ako aktivita (činnosť) a pasivita (nečinnosť). Ide však o to, akú podobu má naša činnosť. Môže to byť správanie (reakcia na vonkajšie podnety) alebo konanie (na základe nášho vlastného chápania a rozhodovania). Môže to byť činnosť ako zaobstarávanie alebo činnosť ako poslanie. Prvá je prácou, druhá je tvorbou. Ide o to, čo človek svojou činnosťou sprostredkúva, aké poslanstvo nesie. To je otázka zmyslu činnosti. Ľudská aktivita má rozmanité druhy, formy, variácie, modifikácie. To je tiež jedna zaujímavá oblasť skúmania, t.j. to, ako sa ľudská činnosť štruktúruje, modifikuje atď. v ľudskom svete a vďaka čomu, hoci by niekto mohol povedať, že to je záležitosť nejakého empirického skúmania, a nie filozofie. Avšak filozof môže túto rozmanitosť interpretovať po svojom, táto rozmanitosť a dynamika ľudskej činnosti mu niečo hovorí, niečo v nej odhaľuje a „číta“ o ľudskom svete.

intencionalita, vôľa, zodpovednosť, problém vzťahu mysle (duše) a tela atď. Je to tiež problematika dostatočne široká, takže zrejme opodstatnene možno hovoriť aj o určitej „**filozofii konania**“, resp. „**filozofii činu**“⁶, ako o relatívne samostatnej oblasti či disciplíne filozofie (pravda, do tej miery, do akej je vôbec dnes adekvátne hovoriť o štrukturácii filozofie na nejaké disciplíny a subdisciplíny).

Tematizujúc problematiku činnosti ako ľudskej činnosti a zvlášť problematiku konania vstupujeme z hľadiska klasickej filozofie a jej tradície na pôdu tzv. **praktickej filozofie**, resp. **etiky**. Akvinského, figuruje pojem činnosti aj ako ontologický či metafyzický pojem. Podobne je to, i keď zdanlivo paradoxne, aj u dvoch veľikánov filozofie 20. storočia – Wittgensteina a Heideggera.) Skúmanie problematiky ľudského konania podľa nášho názoru dokazuje, že od metafyzických otázok k etickým vôbec nie je tak ďaleko. Tematizujúc problém konania, nepochybne vstupujeme na pôdu **filozofickej antropológie** nášho problému je ešte širšie. Tematizujúc problém ľudského konania ako problém sociálneho konania, pohybujeme sa aj na pôde **sociálnej a politickej filozofie**

Filozofické otázky vychádzajúce z faktu, že ľudia sú činné bytosti (vykonávajú činnosť), nie sú nové. Boli a sú v permanentnej pozornosti filozofov raz s väčšou, inokedy s menšou intenzitou. Doslova o „boome“ v tejto oblasti svetovej filozofie možno hovoriť v 60. a 70. rokoch, ale ani v 80. rokoch záujem neustal (pozri [6]; [7]; [8]). Mnohí si uvedomili, že sa nemôžu dostať ďalej v iných oblastiach filozofie bez konfrontácie so zauzlenými a neraz paradoxnými otázkami analýzy konania ([9], V).⁷ Filozofi, ktorých tu máme na mysli, sú, pravda, predstaviteľmi najmä jedného prúdu západnej filozofie.

Môže sa zdať prekvapujúce, že téma ľudského konania dominovala od polovice nášho storočia najmä v **analytickej filozofii anglo-americkej proveniencie**,⁸ teda v smere, ktorý vyšiel zo spojenia s logickým pozitivizmom s jeho čisto scientisticou a metodologickou orientáciou. Toto spojenie nepochybne poznačilo charakter analytickej filozofie konania

⁶ V anglo-americkej kultúrnej (jazykovej) oblasti sú termíny ako „philosophy of action“ alebo „theory of action“ už niekoľko desaťročí bežne zaužívané. Nejde tu však o praxeologický význam v zmysle návodu, metódy praktickej činnosti, konania. V našich podmienkach je skôr známejší termín „filozofia praxe“ ako marxistická tradícia. Termín „filozofia konania“ možno chápať prinajmenšom v týchto významoch: 1. ako filozofickú reflexiu konania, t.j. ako filozofické objasňovanie fenoménu konania (napr. analytická filozofia); 2. ako filozofiu života, ktorá akcentuje konanie ako čosi najvýznamnejšie pre život človeka (napr. Goethe, Fichte, Marx, pragmatizmus atď.), zvlášť sa uprednostňuje tvorba, tvorivá činnosť – teda činnosť ako podstata bytia človeka vôbec, ba v činnosti je možné vidieť aj zmysel jeho života.

⁷ Zdrojom filozofovania o ľudskej činnosti a konaní v súčasnej západnej filozofii, najmä anglo-americkej, bol napr. tradičný problém vzťahu mysle a tela (mind-body problem). V duchu behaviorizmu sa predpokladalo, že tento problém v dualistickej karteziánskej podobe je pomocou behavioristického konceptu činnosti vyriešený, ale filozofi začali protestovať a upozorňovať na obchádzanie mentálnych aktov v behaviorizme. A tak sa diskusia znova vrátila k tomu východiskovému problému, z ktorého vyšla. Iný zdroj impulzov vychádzal z etiky.

⁸ Klasickým, až hypnotizujúcim sa stal najmä tento Wittgensteinov paragraf z *Filozofických skúmaní*: „621. Ale jedno nezabudnime: keď 'dvíham svoje rameno', moje rameno sa dvíha. A vzniká tu problém: čo to je, čo ostane, keď od faktu, že dvíham svoje rameno, odpočítam fakt, že moje rameno sa dvíha?“ ([10], 201).

napr. takými črtami ako metodologický individualizmus, konceptualizmus a logicizmus, deskriptivizmus, disciplinárna uzavretosť a v snahe o exaktnosť až istá sebaúčelnosť niektorých lingvistických analýz (za čo bol kritizovaný už J. L. Austin, no aj A. C. Danto s jeho konceptom „bazálneho činu“ [11] v abstrakcii od sociálno-interakčných dimenzií konania a pod.). Ak však chápeme analytickú filozofiu predovšetkým ako široký (a dnes už v mnohom aj otvorený) prúd, jednou z hlavných intencií ktorého je snaha o jasnosť nášho myslenia a vyjadrovania sa o tom, o čom rozmýšľame, tak jej prínos je nesporný. To platí aj napriek tomu, že napr. R. Tuomela vyčíta už dlhšiu dobu tejto filozofii, že neanalyzuje explicitne socialitu ľudského konania [12], alebo aj napriek tomu, že takí autori ako J. Habermas [13] či P. Ricoeur [14] otvárajú ďalšie dimenzie problematiky.

Na záver možno povedať, že problém konania vyplýva jednoducho z významu konania pre ľudský život a spočíva najmä v riešení otázky „Ako konať“?. A hoci filozofické a teoretické otázky týkajúce sa ľudského konania nesmerujú vždy priamo k jeho praktickému riešeniu, sú nemenej zaujímavé.

LITERATÚRA

- [1] HARTMANN, N.: Nové cesty ontológie. Bratislava, Pravda 1976.
- [2] NOVOSÁD, F.: Komunikačné dimenzie foriem spoločenského vedomia. In: Filozofia 43, 1988.
- [3] AURELIUS, M.: Hovory k sobě. Praha 1975.
- [4] NIETZSCHE, F.: Ranní červánky. Praha, Pražská imaginace 1991.
- [5] HEGEL, G. W. F.: Logika. Bratislava, SAV 1961.
- [6] BRAND, M. (ed.): The Nature of Human Action. Glenview, IL, Scott/Foresman 1970.
- [7] BERNSTEIN, R. J.: Praxis and Action. Philadelphia, Pennsylvania UP 1971.
- [8] FLOISTAD, G. (ed.): Contemporary Philosophy. A New Survey. Vol. 3., Philosophy of Action. The Hague, M. Nijhoff 1982.
- [9] GOLDMAN, A.: A Theory of Human Action. Princeton, NY, Princeton UP 1976.
- [10] WITTGENSTEIN, L.: Filozofické skúmania. Bratislava, Pravda 1979.
- [11] DANTO, A. C.: Analytical Philosophy of Action. Cambridge, Cambridge UP 1973.
- [12] TUOMELA, R.: The Social Dimension of Action Theory. In: Revista de Filosofía, No. 3, 1991, s. 145-158.
- [13] HABERMAS, J.: The Theory of Communicative Action. Boston, Beacon Press 1984.
- [14] RICOEUR, P.: Hermeneutics and the Human Sciences. Cambridge, Cambridge UP 1989.
- [15] HAMLIN, D. W.: In and Out of the Black Box. Oxford, Basil Blackwell 1990.
- [16] HEIL, J. and R. MELE (eds.): Mental Causation. Oxford, Clarendon Press 1993.

PhDr. Emil Višňovský CSc.
Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV
Dúbravská cesta 9
813 64 Bratislava
SR